

Examen VWO

2017

tijdvak 1
vrijdag 19 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 16 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 45 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Een sceptische schnauzer en een sceptische arts

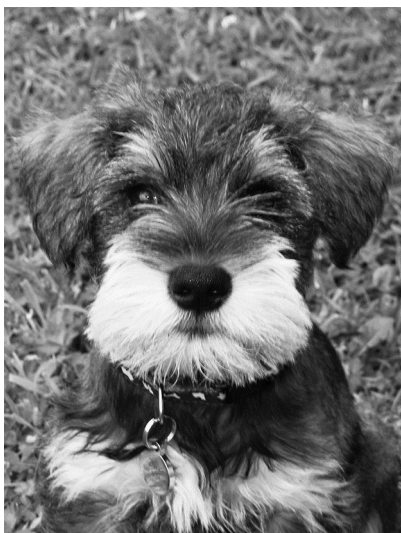
Op de achterflap van een bundel korte verhalen van Annelies Verbeke staat in grote rode letters: “Veronderstellingen kunnen de geestelijke gezondheid ernstige schade toebrengen!” Haar personages bekijken het leven door de bril van veelal verkeerde veronderstellingen. In de bizarre verhalen van Verbeke is alles mogelijk.

Het openingsverhaal gaat over iemand die is geïncarneerd als hond, een schnauzer. Het verhaal wordt, in de ik-persoon, vanuit zijn perspectief verteld.

De schnauzer richt zich in tekst 1 tot God (die hij ‘Vader’ noemt en met U aanspreekt) om zich te beklagen over het feit dat hij in de gedaante van een hond – en dan nog wel een schnauzer – is geïncarneerd.

De schnauzer maakt een existentiële crisis door.

tekst 1

Er zijn momenten waarop ik me afvraag of U wel bestaat, of U niet een afgeleide bent van mijn op hol geslagen fantasie, de waan die me ervan heeft overtuigd een hulpeloze verlosser te zijn. Besta ik zelf wel, Vader?

Is dit een woonkamer, zijn mijn baasjes echt?

Ben ik de hallucinatie van een mens, opgesloten in een witte kamer met een geur, blaffend als een hond, ongrijpbaar voor diagnoses?

naar: Annelies Verbeke, Veronderstellingen, 2012, Breda

De schnauzer vraagt zich af of hij wel bestaat en of zijn baasjes echt zijn. Volgens George Berkeley kan alleen een idealistische positie scepticisme vermijden. Berkeley neemt zowel een subjectief als een objectief idealistische positie in.

Scepticisme kan onderscheiden worden in metafysisch, epistemologisch en conceptueel scepticisme.

3p 1 Leg uit dat de schnauzer in tekst 1 vragen stelt die blijk geven van metafysisch scepticisme.

Geef vervolgens aan onder welke voorwaarde de baasjes van de schnauzer bestendig bestaan volgens Berkeleys subjectief idealisme.

Geef ten slotte aan onder welke **andere** voorwaarde de baasjes van de schnauzer bestendig bestaan volgens Berkeleys objectief idealisme.

In tekst 1 overweegt de schnauzer de mogelijkheid dat hij zelf een hallucinatie van een mens is.

Voor het naïef realisme is het een probleem dat mensen – en in het verhaal van Verbeke een hond – soms onderhevig zijn aan illusies of hallucinaties. Direct realisten, bijvoorbeeld Thomas Reid, relativiseren dit probleem.

Het indirect realisme van bijvoorbeeld Locke kan tot scepticisme leiden.

De klassieke definitie van waarheid is de correspondentietheorie. Een van de vooronderstellingen van de correspondentietheorie van waarheid is dat er een werkelijkheid bestaat onafhankelijk van onze kennis.

- 4p 2 Leg uit dat het feit dat mensen kunnen hallucineren een probleem vormt voor het naïef realisme, maar niet voor het direct realisme van Reid. Beargumenteer vervolgens met een weergave van de correspondentietheorie van waarheid, dat het indirect realisme van Locke tot scepticisme kan leiden.

Reid is een van de grootste pleitbezorgers van het direct realisme. Hij bekritiseert de waarnemingstheorie van Locke, Hume en Berkeley, die hij de ‘theory of ideas’ noemt. Reid vindt dat het direct realisme een betere filosofische theorie over waarneming van de werkelijkheid is dan de ‘theory of ideas’.

Volgens Reid heeft de schnauzer in het verhaal van Verbeke geen goede reden om te betwijfelen dat hij bestaat, dat hij in een woonkamer is en dat zijn baasjes echt zijn.

- 2p 3 Leg met twee kritiekpunten op de ‘theory of ideas’ uit dat de schnauzer volgens Reid geen goede reden heeft om te betwijfelen dat hij zich in een woonkamer bevindt.

De bundel van Verbeke heet ‘Veronderstellingen’. In deze bundel leiden absurde veronderstellingen tot grappige verhalen. In wetenschappelijk onderzoek zijn veronderstellingen soms van levensbelang.

Verbeke heeft in haar bundel ook een verhaal over de arts Ignaz Semmelweis opgenomen. Deze arts is in de filosofie bekend geworden doordat de Duitse wetenschapsfilosoof Hempel zijn werk over kraamvrouwenkoorts gebruikt heeft om te laten zien hoe wetenschappelijk onderzoek functioneert.

Dankzij Semmelweis kennen we de oorzaak van de hoge sterfte van vrouwen in het kraambed. Hij heeft ontdekt dat kraamvrouwenkoorts veroorzaakt wordt door infecties die gemakkelijk voorkomen kunnen worden als artsen hun handen desinfecteren.

In tekst 2 is Semmelweis in gesprek met zijn collega’s, onder wie Carl Braun, die hem niet gelooft.

tekst 2

– “Toen ik aan het werk ging in de Eerste Obstetrische (verloskundige) Kliniek van het Algemeen Ziekenhuis in Wenen, piekte de kraambedsterfte daar, in tegenstelling tot die in de Tweede Obstetrische Kliniek van hetzelfde ziekenhuis. Vrouwen vielen tijdens hun weeën voor me op de knieën, ze smeekten me...

Ze smeekten me om naar de Tweede Kliniek te worden gebracht, die met de vroedvrouwen, sommigen verkozen zelfs op straat te bevallen. Meer dan eens zag ik enkele dagen later, op mijn dienst, het leven uit zo'n vrouw wegvloeiën, het leven dat ze had geschonken moederloos achterlatend. (...)

Alles onderzocht ik. Lag het aan de manier van kleren strijken? Aan het dieet? Wat deden de studenten van de Eerste Kliniek anders dan de vroedvrouwen van de Tweede? (...)

Maar dan: ah! Een offer. Dat was de dood van mijn vriend, die goede Jakob Kolletschaka: een offer! Jakob overleed enkele dagen nadat een student hem tijdens een autopsie per ongeluk had gestoken met een scalpel. Toen ik het kadaver, Jakobs lichaam, onderzocht, herkende ik de pathologie meteen: dit was een openbaring! Dit was hoe kraamvrouwenkoorts eruitzag! En ik begreep het: de ontstekingen waren niet uit het lichaam ontstaan, er niet uit de lucht op neergedaald, maar ernaar....

– ‘Ignaz!’

naar: Annelies Verbeke, Veronderstellingen, 2012, Breda

Dokter Braun onderbreekt Semmelweis door zijn voornaam te roepen. Collega Braun gelooft namelijk niet dat Semmelweis de oplossing van kraamvrouwenkoorts gevonden heeft. Op de achtergrond van de discussie tussen deze twee dokters speelt de vraag wat betrouwbare kennis is. De wetenschapsfilosoof Hempel, een lid van de Wiener Kreis, gebruikt in een bekend artikel de ontdekking van Semmelweis om het verschil tussen de context van ontdekking en context van verantwoording uit te leggen. Niet alleen in het ziekenhuis in Wenen in de negentiende eeuw, maar ook in de wetenschapsfilosofie is de vraag naar criteria voor betrouwbare wetenschappelijke kennis en onbetrouwbare pseudowetenschappelijke theorieën van belang. Dat is het zogenaamde demarcatieprobleem. De filosofen van de Wiener Kreis maken gebruik van het onderscheid tussen twee contexten: de context van ontdekking en de context van verantwoording.

4p 4 Geef met een voorbeeld uit tekst 2 aan:

- wat de context van ontdekking inhoudt en
- wat de context van verantwoording inhoudt.

Geef vervolgens aan wat de Duhem-Quinestelling inhoudt.

Leg ten slotte uit dat verificatie en falsificatie volgens de Duhem-Quinestelling niet voldoen als demarcatiecriterium voor wetenschappelijkheid.

Dokter Braun onderbrak Semmelweis door zijn voornaam te roepen. Het verhaal gaat verder:

tekst 3

Ignaz Semmelweis ontwaakte uit de roes waarin hij steeds verkeerde als hij de ontdekking herbeleefde. De meeste gezichten rond de tafel keken stuurs, een tweetal potentieel medelijdend.

(....)

Soms vroeg Ignaz zich af of de bewijzen voor zijn stelling zouden worden aanvaard, mocht een andere man ze hebben onderbouwd, iemand die ze wel mochten. Ze hadden er tienduizenden doden voor over om hem te dwarsbomen.

(....)

“Bleekwater kan wat irritatie opleveren, maar dat weegt niet op tegen de enorme afname van sterfgevallen die zich (...) liet optekenen. Tijdens de eerste jaren dat ik als arts aan Sint-Rochus verbonden was, heeft het handenwassen de kraambedsterfte vrijwel geëlimineerd.

En daarna ging ze weer omhoog. Er zijn geen bewijzen, professor Semmelweis.” Er waren gaandeweg weer meer vrouwen omgekomen. Hij verdacht zijn collega's ervan de infectie opzettelijk te hebben verspreid, om hem ongelijk te kunnen geven. Ook daar waren geen bewijzen voor.

naar: Annelies Verbeke, Veronderstellingen, 2012, Breda

Semmelweis heeft ontdekt dat het wassen van handen met bleekwater een goede manier was om te desinfecteren en om zo kraamvrouwenkoorts te voorkomen.

Hij denkt dat collega Braun hem niet gelooft omdat hij hem niet mag.

Daarom krijgt hij de indruk dat Braun van hem meer bewijzen verwacht dan hij van anderen zou verwachten. Braun wil nota bene zijn handen niet wassen met bleekwater, omdat hij daar jeuk van krijgt.

Semmelweis is er daarentegen van overtuigd dat hij weet dat een gebrekkige hygiëne de oorzaak van kraamvrouwenkoorts is.

Volgens John Austin vergt kennis niet dat alle alternatieve beschrijvingen uitgesloten kunnen worden. Austin maakt onderscheid tussen 'weten dat' en 'bewijzen dat'. Semmelweis zegt dat hij weet dat handen wassen kraamvrouwenkoorts kan voorkomen.

3p 5 Leg met het onderscheid tussen 'weten dat' en 'bewijzen dat' uit dat Braun volgens Austin een bewijs mag vragen van Semmelweis.

Leg vervolgens uit dat Semmelweis daarbij volgens Austin niet alle alternatieve sceptische scenario's hoeft uit te sluiten.

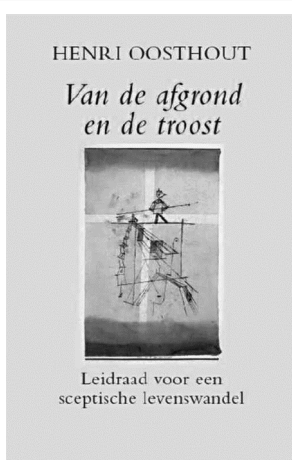
Leg ten slotte met het contextualisme uit dat Semmelweis hogere eisen aan de kennis van Braun kan stellen dan Braun aan de kennis van Semmelweis.

Opgave 2 Leidraad voor een sceptische levenswandel

Wanneer een scepticus betwijfelt of er waarheden en waarden zijn waarop we ons leven kunnen bouwen en zelfs betwijfelt of er überhaupt een buitenwereld is, wat kan hij dan eigenlijk nog van zijn leven verlangen en verwachten?

Volgens filosoof en scepticus Henri Oosthout, schrijver van het boek *Van de afgrond en de troost. Leidraad voor een sceptische levenswandel*, zal een mens genoeg moeten nemen met een bescheiden rol in de wereld. Alles wat een mens als mooi, goed en waardevol beschouwt, is volgens Oosthout namelijk zonder grond; de werkelijkheid lijkt rijk en veelvormig, maar is ook bodemloos en onpeilbaar:

tekst 4

Het menselijke leven is morsig en onbeduidend, het menselijke bewustzijn vol eigenwaan, het menselijke denken in illusies gevangen. Verzet tegen de eindigheid is vruchteloos, verlangen naar vrijheid onvervulbaar, universeel weten schijn. Wie zoekt naar de eeuwigheid, het absolute, de diepste waarheid, vindt eenvoudig leegte. Het zoeken naar een diepere grond ontsnapt niet aan de vraag wat de grond is van de grond. En als de zin van het leven en van het universum bij God ligt, wat is dan de zin van God? Het is niet evident dat er eeuwige waarheden en absolute normen bestaan, het is niet evident dat het universum een doel en ons leven een diepe zin heeft.

De 'kathedralen' rusten op drijfzand en hun bouwers zijn tot op heden onmachtig gebleken om ook maar één enkele van de grote levensvragen bevredigend, laat staan definitief, te beantwoorden, of zelfs maar aannemelijk te maken dat deze vragen enige betekenis hebben.

naar: Henri Oosthout, Van de afgrond en de troost, 2012, Mechelen

Een aantal beweringen in tekst 4 zou je kunnen opvatten als een variant op de problemen in Agrippa's trilemma. Zo zou je bijvoorbeeld het probleem van coherentie, opvattingen die samenhangen maar toch onjuist kunnen zijn, kunnen herkennen in de beweringen van Oosthout. Als het menselijk bewustzijn, zoals Oosthout stelt, vol eigenwaan is, het denken in illusies gevangen is en het universele weten schijn is, dan wijst dat erop dat onze opvattingen schijnbaar mooi samenhangen, maar toch onjuist kunnen zijn.

3p **6** Leg elk van de twee andere problemen van Agrippa's trilemma uit met een opvatting in tekst 4.

Leg vervolgens uit dat de drie problemen van het trilemma samenhangen, door te laten zien dat als je de problemen wilt oplossen je vanzelf op de andere problemen van het trilemma stuit.

Het wereldbeeld van de scepticus hoeft volgens Oosthout niet tot somberheid te leiden. De gewaarwording van de orde in de natuur en in het denken kan troost bieden. De kunst is volgens Oosthout om blijmoedig te filosoferen over de leegte die zich hult in schoonheid. Daarmee onderscheidt de echte scepticus zich volgens Oosthout van de twijfelaar. Als Oosthout verder uiteenzet wat een echte scepticus is, verwijst hij naar de omschrijving van het pyrronisme door Sextus Empiricus.

- 3p 7 Leg voor de pyrronistische scepticus uit:
- welke rol ‘opschorting’ speelt in het bereiken van onverstoorbaarheid, en
  - in welk opzicht hij daarbij **wel** een doctrine heeft en in welk opzicht **niet**.

Oosthout vraagt zich af waarom de scepticus zich nog zou inspannen om prestaties te leveren, of waarom hij zijn leven zou wagen voor een ideaal. Als andere geesten en de buitenwereld niet eens bestaan, waarom zou de solipsistische scepticus dan nog uit bed komen? Dromen dat de wereld bestaat, kan immers ook liggend. Oosthout schrijft:

tekst 5

De solipsist belichaamt het ‘schandaal van de filosofie’, de extreemste vorm van filosofisch scepticisme. Maar het solipsisme is niet slechts onweerlegbaar, het is ook zonder belang; het verandert niets aan wat voor mij op dit moment evident is, namelijk dat iets mij tegenstreeft. Er is in de dingen en zelfs in mijn eigen wezen, een onontkoombaarheid, een weerstand en een hardnekkigheid, die wij ‘werkelijkheid’ noemen.

Niet de dingen ervaar ik, maar hun werkingen. Het ding lijkt daarginds, buiten mij en dus ongrijpbaar voor mij te zijn (Immanuel Kants beruchte *Ding an sich*), maar de hardnekkigheid van de aan de dingen toegeschreven werkingen is onmiskenbaar.

naar: Henri Oosthout, Van de afgrond en de troost, 2012, Mechelen

Immanuel Kant verwoordde het ‘schandaal van de filosofie’ en postuleerde het bestaan van een buitenwereld.

George Moore meent te kunnen bewijzen dat er een buitenwereld bestaat en stelt drie voorwaarden aan een strikt bewijs.

Oosthout begrijpt de werkelijkheid als de werking van de dingen. Hij vindt dat deze werking onmiskenbaar is en daarom als een bewijs voor het bestaan van de werkelijkheid geldt.

- 3p 8 Leg uit wat Kant er volgens Moore toe bracht van het ‘schandaal van de filosofie’ te spreken.
- Geef Moores drie voorwaarden voor een strikt bewijs en beargumenteer of je het eens bent met Oosthouts bewijs uit tekst 5 voor het bestaan van de werkelijkheid.

Oosthout vraagt zich af of een scepticus nog een moreel leven kan leiden; gelukkig kan zijn, lief kan hebben, in een maatschappij kan functioneren en een fatsoenlijk mens met idealen kan zijn.

Oosthout beschrijft een sceptische ethiek:

tekst 6

De scepticus erkent het absurde. Hij heeft zich bevrijd van de aanmatiging dat het leven alleen leefbaar is als het wordt gedragen door hogere waarden of voert naar een verheven bestemming. Wat het leven aan goeds, gelukkigs en schoons biedt, wordt niet weggenomen door de constatering dat dat goede, gelukkige en schone zonder zin en zonder grond is.

Voor de scepticus is de gevoelde hartstocht de enige rechtvaardiging van zijn handelen.

De sceptische hartstocht is amoreel, niet immoreel.

Immoraliteit veronderstelt de schending van een morele wet en de morele wet is volgens de scepticus een veralgemening die bij elke toetsing aan een bijzonder geval haar geldigheid kan verliezen.

Amoraliteit is het sceptische inzicht dat de wereldorde in ethische zin alles toestaat, wat niet betekent dat de scepticus alles wat is toegestaan ook zou moeten doen. De overtuiging, meer een gevoel dan een overtuiging, dat ik in deze bepaalde situatie zo moet handelen, kan men op grond van een reeks van vergelijkbare situaties wel tot een morele wet verheffen, maar de morele wet is slechts een generalisatie van zulke concrete gevallen in het verleden waarvan de noodzaak in elke toekomstige situatie opnieuw moet worden gevoeld.

naar: Henri Oosthout, Van de afgrond en de troost, 2012, Mechelen

Oosthout beschrijft een paradoxale, want amorele, sceptische ethiek. Afgezien van de amoraliteit van de sceptische hartstocht, kan de sceptische ethiek in haar zoektocht naar het bijzondere in het algemene vergeleken worden met de plichtethiek van Kant en de deugdethiek van Aristoteles.

- 2p **9** Leg uit dat de sceptische ethiek in tekst 6 op dit punt:
- **niet** aansluit bij de plichtethiek van Kant, en
  - **wel** aansluit bij de deugdethiek van Aristoteles.

De teksten uit Oosthouts boek *Van de afgrond en de troost* kunnen worden opgevat als schets van een sceptisch wereldbeeld.

- 4p **10** Leg uit wat met de integriteit van een wereldbeeld wordt bedoeld. Leg vervolgens met tekst 6 uit of Oosthout integer is wat betreft zijn sceptische wereldbeeld.
- Beargumenteer ten slotte of jij denkt dat de sceptische twijfel van Oosthout helpt bij het oplossen van een moreel dilemma. Gebruik in je argumentatie een fragment uit tekst 6 en het filosofisch begrippenpaar 'emotie en verstand'.

Opgave 3 Hoe is het om een vleermuis te zijn?

In zijn artikel 'Hoe is het om een vleermuis te zijn?' beschrijft Thomas Nagel de manier waarop vleermuizen waarnemen. Vleermuizen nemen in tegenstelling tot de meeste andere zoogdieren hun omgeving waar door middel van echolocatie. In zijn artikel brengt Nagel een fundamenteel probleem voor onze kennis van andere geesten naar voren: de 'hoe het is om'-ervaring.

tekst 7

Ik neem aan dat we allemaal geloven dat vleermuizen ervaringen hebben. We weten dat de meeste vleermuizen de buitenwereld waarnemen via sonar (een oriëntatie waarbij ze de terugkaatsing van hun eigen snelle, fijn gemoduleerde gillen op hoge frequentie tegen objecten binnen hun bereik waarnemen). Hun hersenen zijn erop ingesteld de uitgaande impulsen te correleren aan de echo's die daarop volgen, en de informatie die ze op die manier verkrijgen, stelt ze in staat afstand, afmeting, vorm, beweging en textuur ongeveer even goed te onderscheiden als wij ze zien. (...)

Het verschil in waarnemen tussen mensen en vleermuizen lijkt problemen op te leveren bij het begrijpen hoe het is om een vleermuis te zijn. We moeten ons afvragen of er een methode is waarmee we van ons eigen geval kunnen extrapoleren naar het innerlijke leven van een vleermuis.

naar: Thomas Nagel, 'Wat is het om een vleermuis te zijn?' in Hofstadter en Dennett, 'De spiegel van de ziel', 1986, Amsterdam

Nagels probleem van de vleermuizen uit tekst 7 kan worden opgevat als een variant van het probleem van andere geesten. Nagel accepteert in de eerste zin van tekst 7 al dát er bewustzijn bestaat omdat hij aanneemt dat vleermuizen ervaringen hebben. Hij accepteert daarmee niet het volledige probleem van andere geesten.

- 2p 11 Leg met een citaat uit tekst 7 uit dat Nagels probleem van de vleermuizen:
- enerzijds een epistemologisch probleem van andere geesten is, en
  - anderzijds een conceptueel probleem van andere geesten is.

Vanuit het fenomenalisme van Russell, waarin hij onderscheid maakt tussen kennis door vertrouwdheid en kennis door beschrijving, zou je toch kunnen twijfelen aan het bestaan van het bewustzijn van vleermuizen.

- 2p 12 Leg uit dat:
- de sense-data van de vleermuis volgens Russell tegelijkertijd objectief en subjectief zijn, en
  - dat Russels onderscheid bij het voorbeeld van de vleermuizen ook het metafysisch probleem van andere geesten oproept.

Doordat wij niet dezelfde zintuiglijke ervaringen als een vleermuis hebben, weten we niet hoe zij de wereld zien.

Het staat bijvoorbeeld ter discussie of vleermuizen kleuren waarnemen.

Eliminativisten zien deze discussie als bevestiging van hun opvatting, maar anderen stellen dat kleuren dispositionele eigenschappen van objecten zijn.

2p 13 Geef een dispositionele analyse van een kleur.

Beargumenteer vervolgens met het voorbeeld van de vleermuizen, of kleuren een projectie zijn van onze geest of dat ze een dispositie zijn van objecten in de buitenwereld.

Als je jezelf verplaatst in de ervaringen van een vleermuis dan voer je een gedachte-experiment uit: je stelt je voor hoe het zou zijn als je een vleermuis zou zijn.

Bij het uitvoeren van dit gedachte-experiment komt Nagel tot het volgende:

tekst 8

Voor zover ik me dat kan voorstellen (en erg ver is dat niet), kom ik alleen maar te weten hoe het voor mij zou zijn om me te gedragen als een vleermuis. Maar dat is de vraag niet. Ik wil weten hoe het is voor een vleermuis om een vleermuis te zijn. Als ik me dat echter probeer voor te stellen, word ik beperkt door de mogelijkheden van mijn eigen geest, en die mogelijkheden zijn ontoereikend.

naar: Thomas Nagel, 'Wat is het om een vleermuis te zijn?' in Hofstadter en Dennett, 'De spiegel van de ziel', 1986, Amsterdam

Thomas Nagel trekt zelf de volgende conclusie uit zijn gedachte-experiment van de vleermuis:

tekst 9

Bespiegelingen over wat het is om een vleermuis te zijn, lijken ons daarom tot de conclusie te voeren dat er feiten zijn die niet bestaan uit de waarheid van in menselijke taal uitdrukbare proposities. We kunnen gedwongen zijn het bestaan van dergelijke feiten, de hoe-het-is-om-iets-te-zijn, te erkennen zonder ze te kunnen formuleren en begrijpen.

naar: Thomas Nagel, 'Wat is het om een vleermuis te zijn?' in Hofstadter en Dennett, 'De spiegel van de ziel', 1986, Amsterdam

Hoewel Nagels uiteindelijke conclusie in tekst 9 conceptueel van aard is, is zijn gedachte-experiment in tekst 8 dat niet.

3p 14 Geef aan wat een conceptueel gedachte-experiment is.

Leg met tekst 8 uit dat Nagel:

- **wel** een tegenfeitelijk gedachte-experiment uitvoert, en
- **geen** evaluatief gedachte-experiment uitvoert.

Volgens Nagel zijn mentale toestanden van vleermuizen voor ons altijd onbekend en kunnen wij ze niet beschrijven.

Nagels conclusie uit tekst 9 zou je sceptisch kunnen noemen: wij kunnen niet weten hoe het is om een vleermuis te zijn, tenzij we zelf echt een vleermuis worden.

Toch ziet hij in tekst 10 dat we misschien wel meer kunnen begrijpen van de waarneming van vleermuizen:

tekst 10

Misschien is het gemakkelijker dan ik denk om de barrières tussen de soorten te overwinnen met behulp van de verbeelding. Zo kunnen blinde mensen objecten in hun buurt waarnemen met behulp van een soort sonar, waarbij ze afgaan op klikgeluiden of het getik van een stok.

Misschien zou je als je wist wat dat was, je al extrapolierend een globaal idee kunnen vormen van wat het zou zijn om het veel verfijndere sonarsysteem van een vleermuis te bezitten. De afstand tussen jezelf en andere personen en andere soorten valt slechts gedeeltelijk te begrijpen, en als het gaat om soorten die volkomen verschillen van jezelf zal er wellicht nog steeds sprake zijn van een geringe mate van gedeeltelijk begrip. De verbeelding is opmerkelijk flexibel.

naar: Thomas Nagel, 'Wat is het om een vleermuis te zijn?' in Hofstadter en Dennett, 'De spiegel van de ziel', 1986, Amsterdam

Zelfs al zou je weten hoe het is om net als een vleermuis echolocatie te gebruiken, is het volgens Nagel nog steeds onmogelijk om te weten hoe het is om ook echt een vleermuis te zijn.

Vanuit het analogieargument van Mill en vanuit het functionalisme zou je deze sceptische conclusie kunnen weerleggen.

3p 15 Geef een weerlegging van Nagels conclusie met het voorbeeld van de blinden uit tekst 10:

- vanuit het functionalisme, en
- vanuit Mills analogieargument.

Beargumenteer vervolgens met het begrip 'belevingswereld' welke weerlegging volgens jou het beste is.

Let op: de laatste vraag van dit examen staat op de volgende pagina.

Een andere oplossing voor het probleem van andere geesten wordt door sommige filosofen gezocht in het materialisme. Een materialistische visie op het bewustzijn houdt in dat het bewustzijn teruggebracht wordt tot hersenprocessen. Deze gelijkstelling tussen bewustzijn en hersenen wordt ook wel de 'identiteitstheorie' genoemd.

Nagel gebruikt zijn voorbeeld van de vleermuis uiteindelijk als een reden om te twifelen aan een dergelijke vorm van reductionisme:

tekst 11

Als we erkennen dat een fysische theorie van de geest het subjectieve karakter van de ervaring moet verklaren, moeten we toegeven dat er op dit moment geen enkele theorie is die ons vertelt hoe we dat zouden moeten doen. Het is een uniek probleem.

Als mentale processen inderdaad fysische processen zijn, dan is het intrinsiek iets, hoe het voelt, om bepaalde fysische processen te ondergaan.

Wat dat iets is, blijft een mysterie.

naar: Thomas Nagel, 'Wat is het om een vleermuis te zijn?' in Hofstadter en Dennett 'De spiegel van de ziel', 1986, Amsterdam

Het materialisme, in het bijzonder de identiteitstheorie, stelt dat bewustzijn identiek is aan hersenprocessen die volledig fysisch te begrijpen zijn.

Uiteindelijk gaat de discussie om de vraag of 'qualia' echt bestaan of niet. Nagel lijkt te denken van wel, maar Ludwig Wittgenstein zou dat niet met Nagel eens zijn.

- 2p 16 Leg met tekst 11 uit dat, als 'qualia' bestaan, de materialistische opvatting van de geest problematisch is.
Leg vervolgens uit dat Wittgenstein het bestaan van 'qualia' zal ontkennen.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.